

Pedagogų kvalifikacijos tobulinimo konteksto apžvalga

Vienas svarbiausių švietimo sistemos veiksnių, lemiančių aukštą švietimo kokybę ir darnios, sumanios visuomenės vystymąsi, yra pedagogų profesionalumo stiprinimas – naujų kompetencijų įgijimas ir esamų efektyvinimas. Todėl labai svarbi efektyviai veikianti pedagogų kvalifikacijos tobulinimo (toliau – PKT) sistema. Pastaruoju metu daug dėmesio skiriama PKT poreikiams identifikuoti, nes dėl šiandiniame gyvenime vykstančių pokyčių kyla nauji reikalavimai mokytojui. Tobulėti, reflektuoti, plėtoti turimas kompetencijas ir įgyti naujų – tai akcentuojama ir Valstybės pažangos strategijoje „Lietuva 2030“.

Atsižvelgiant į pabrėžiamą PKT problemą – nepakankamą Lietuvos mokytojų kvalifikacijos tobulinimo efektyvumą ir kryptingumą, sistemos stokojimą, 2022 m. (2021–2022 m. m.) vykdyta savivaldybių švietimo įstaigų vadovų, jų pavaduotojų ugdymui, ugdymą organizuojančių skyrių vedėjų, mokytojų, pagalbos mokiniui specialistų kvalifikacijos tobulinimo stebėseną. Buvo orientuotasi į ilgalaikes PKT renginių veiklas: ilgalaikių PKT programų pagal šalies kvalifikacijos tobulinimo prioritetus parengimą ir įgyvendinimą, jų derinimą su savišvieta, kolegialiu dalijimusi patirtimi, pedagogų dalyvavimu metodinėje veikloje ir pan. Stebėseną atlikta dviem etapais:

- pirmame etape analizuotas švietimo kontekstas – socialiniai, demografiniai veiksniai, kurie turi įtakos švietimo sistemos procesams ir į kuriuos svarbu atsižvelgti, atliekant PKT stebėsenos analizę – aiškinantis galimybes, poreikius ir priežastis profesinei kvalifikacijai tobulinti;

- antrame etape nagrinėta Lietuvos ugdymo institucijų vadovų ir pedagoginių darbuotojų kvalifikacijos tobulinimo 2021–2022 m. m., aktualaus dėl demografinių pokyčių, švietimo įstaigų tinklo pertvarkos ir kintančio ugdymo turinio, būklė: indėlis, procesas ir rezultatai.

Kadangi pedagogų kvalifikacijos tobulinimas – vienas Lietuvos švietimo strateginių tikslų, turintis įtakos Lietuvos švietimo kokybei, kurios rezultatas yra mokinių pažanga ir jų pasiekimai, lygiagrečiai su kiekybine analize buvo skiriama dėmesio ir kokybiniam aspektui. Analizuojant savivaldybių mokyklų vadovų, jų pavaduotojų ugdymui, ugdymą organizuojančių skyrių vedėjų, mokytojų ir pagalbos mokiniui specialistų kvalifikacijos tobulinimo situaciją (kvalifikacijos tobulinimo metu įgytų žinių ir kompetencijų raišką pedagogo profesinėje veikloje, įtaką mokinių ugdymo rezultatams) buvo siekiama išsiaiškinti:

- kaip savivaldybės lygmeniu matuojamas PKT poveikis ugdymo kokybei;
- koks matomas PKT poveikis mokinių pasiekimams, pažangai ir mokyklų *kaip organizacijų* pažangai.

Atliekant analizę buvo susisiekiama su visomis savivaldybėmis ir akredituotomis institucijomis, kurios vykdo pedagogų kvalifikacijos tobulinimą. Joms buvo nusiųstas klausimynas ir surinkti duomenys apie 2022 m. vykdytas PKT programas pagal Valstybinių ir savivaldybių mokyklų vadovų, jų pavaduotojų ugdymui, ugdymą organizuojančių skyrių vedėjų, mokytojų ir pagalbos mokiniui specialistų 2020–2022 m. kvalifikacijos tobulinimo prioritetus, patvirtintus Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministro 2020 m. balandžio 2 d. įsakymu Nr. V-504 „Dėl Valstybinių ir savivaldybių mokyklų vadovų, jų pavaduotojų ugdymui, ugdymą organizuojančių skyrių vedėjų, mokytojų ir pagalbos mokiniui specialistų 2020–2022 metų kvalifikacijos tobulinimo prioritetų patvirtinimo“. Buvo siekiama ne tik išanalizuoti 2022 m. PKT (renginių trukmė – ne mažiau kaip 40 akad. val.) situaciją, bet ir įsitikinti, kad švietimo centrai ir akredituotos ne savivaldybių institucijos, vykdančios PKT, renka tokio pobūdžio informaciją, kuri suteikia jiems pridėtinę vertę ir leidžia įsivertinti savo paslaugų galimybes, siekiant suteikti geriausią kvalifikacijos tobulinimo paslaugų pasiūlą jų vartotojams – pedagoginiams darbuotojams.

Lietuvoje šiuo metu yra priskaičiuojama per 70 akredituotų centrų ir kitų švietimo pagalbos institucijų, kurie turi teisę siūlyti mokymus įvairių sričių pedagogams. Jų sąrašas skelbiamas Nacionalinės švietimo agentūros interneto svetainėje¹.

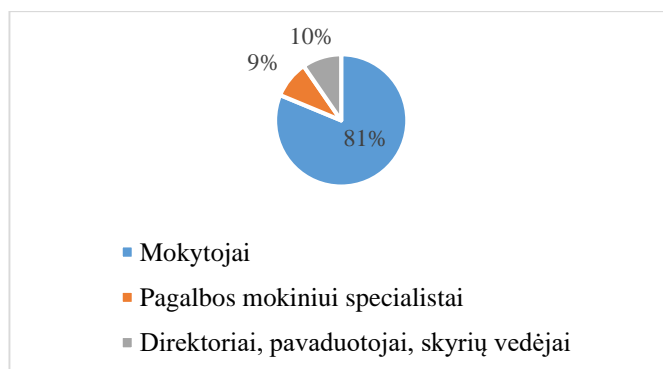
Mokymus teikia ir privatūs centrai, privačios bendrovės, kultūriniai centrai, tarptautinės institucijos, nacionaliniai ir regioniniai ugdymo centrai, ir tai tik sustiprina pasiūlos konkurenciją.

Kiekybinei socialinių ir demografinių veiksnių įvertinimo imčiai sudaryti, aprėpiant visos šalies pedagoginius darbuotojus, remtasi patikimais duomenimis, atrinktais iš Švietimo valdymo informacinės sistemos (toliau – ŠVIS), į kurią jie patenka iš Mokytojų registro. Tyrimo duomenų analizė iliustruojama pateiktomis lentelėmis ir diagramomis, o gauti rezultatai pateikiami procentine išraiška, kuri buvo apvalinama.

Bendras pedagoginių darbuotojų skaičius

ŠVIS duomenimis, 2021–2022 m. m. šalies savivaldybių švietimo įstaigose (ikimokyklinio ugdymo įstaigose, bendrojo ugdymo mokyklose, profesinio mokymo ir neformaliojo vaikų švietimo mokyklose) iš viso dirbo 60 857 pedagoginiai darbuotojai (įskaitant logopedus, specialiuosius pedagogus, surdopedagogus, tiflopedagogus, socialinius pedagogus, meninio ugdymo mokytojus, neformaliojo vaikų švietimo mokytojus, auklėtojus, nemokančius mokykloje, psichologus ir jų asistentus). Iš jų – 4 259 vadovai, jų pavaduotojai, ugdymą organizuojančių skyrių vedėjai ir 4 046 pagalbos mokiniui specialistai. Iš pateiktų duomenų (žr. 1 pav.) matyti, kad didžioji dalis pedagoginių darbuotojų yra mokytojai (81 proc.). Bendras mokyklų mokytojų skaičius laipsniškai sumažėjo 2 proc. (2020–2021 m. m. jų buvo 83 proc.). Analizėje kalbama apie absoliutų mokytojų, o ne etatų skaičių: nemaža dalis mokytojų dirbo keliose mokyklose – kiekvienoje mokykloje ne visu etatu.

1 pav. Šalies pedagoginių darbuotojų pasiskirstymas 2021–2022 m. m.

2020–2022 m. duomenys rodo nedidelę pedagoginių darbuotojų kaitą. Daugiausia mokytojų dirbo bendrojo ugdymo mokyklose (žr. 1 lentelę). Atkreiptinas dėmesys, kad 2021–2022 m. m. padaugėjo ikimokyklinio ugdymo pedagogų – iš viso jų buvo 16 358 (2020–2021 m. m. – 11 856) ir neformaliojo vaikų švietimo, kuris yra sudėtinė ir lygiavertė švietimo sistemos dalis, pedagogų – jų buvo 6 019 (2020–2021 m. m. – 5 641). Sumažėjo 5–12 klasių mokytojų – jų liko 17 019 (2020–2021 m. m. – 20 977), mažiau liko ir vadovų, jų pavaduotojų ugdymui, ugdymą organizuojančių skyrių vedėjų – 4 259 (2020–2021 m. m. – 4 272).

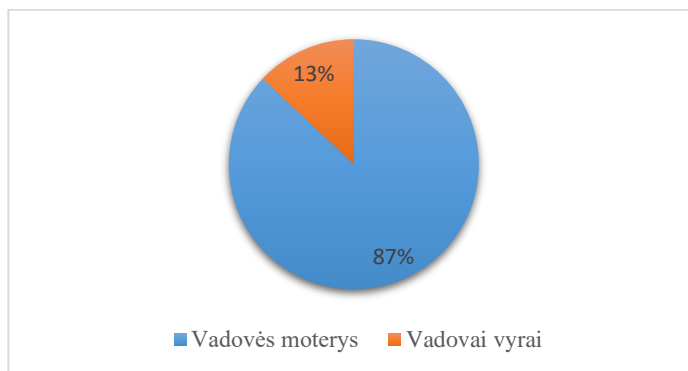
¹ Prieiga internete <https://www.nsa.smm.lt/istaigu-vertinimas/pedagogu-kvalifikacijos-tobulinimo-istaigu-isorinis-vertinimas/akredituotos-istaigos/>

1 lentelė. Šalies pedagogų / mokytojų pasiskirstymas 2020–2021 m. m. ir 2021–2022 m. m.

Mokslo metai	Ikimokyklinio ugdymo pedagogai	Priešmokyklinio ugdymo pedagogai	Bendrojo ugdymo pedagogai		Profesinio mokymo pedagogai	Neformaliojo vaikų švietimo pedagogai	Pagalbos mokiniui specialistai	Vadovai, jų pavaduotojai ugdymui, ugdymą organizuojančių skyrių vedėjai
			1–4 klasių mokytojai	5–12 klasių mokytojai				
2020–2021	11 856	2 196	8 113	20 977	3 405	5 641	4 074	4 272
2021–2022	16 358	2 311	7 401	17 019	3 727	6 019	4 046	4 259

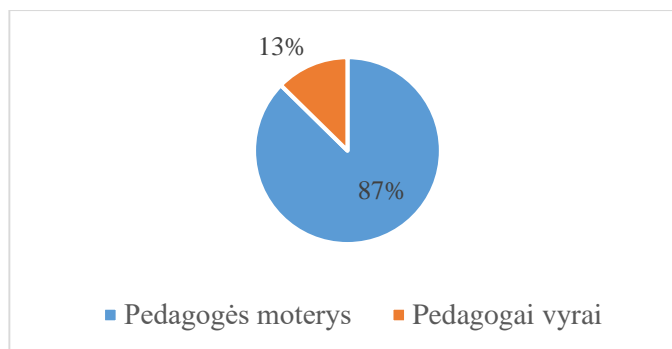
Pedagoginių darbuotojų tendencijos pagal lytį

ŠVIS duomenimis, vadovų, jų pavaduotojų ugdymui, ugdymą organizuojančių skyrių vedėjų skaičius išliko panašus, tad vyrų vadovų ir moterų vadovių santykis išliko beveik toks pat, kaip ir 2020–2021 m. m. (žr. 2 pav.): ugdymo įstaigų vadovių, jų pavaduotojų, ugdymą organizuojančių skyrių vedėjų yra gerokai daugiau (87 proc.) negu vadovų vyrų (13 proc.). Reikia pabrėžti, kad ikimokyklinio, pradinio arba mažesnėse ugdymo įstaigose vadovaujamas pareigas beveik absoliučiai ėjo moterys. Vadovų pradeda atsirasti 35–39 metų grupėje, ir daugiausia jais dirba 45–55 metų amžiaus grupei priklausantys asmenys.

2 pav. Ugdymo įstaigų vadovų pasiskirstymas pagal lytį

Tokie skaičiai rodo akivaizdų lyčių disbalansą, būdingą ne tik ugdymo įstaigų vadovams, bet ir apskritai pedagoginių darbuotojų pasiskirstymui pagal lytį. Pedagogų pasiskirstymo pagal lytį situacija Lietuvoje yra nepalanki: aiškiai matome (žr. 3 pav.) didžiulius moterų ir vyrų populiacijos struktūros skirtumus – moterų (87 proc.) yra gerokai daugiau nei vyrų (13 proc.).

3 pav. Pedagoginių darbuotojų pasiskirstymas pagal lytį

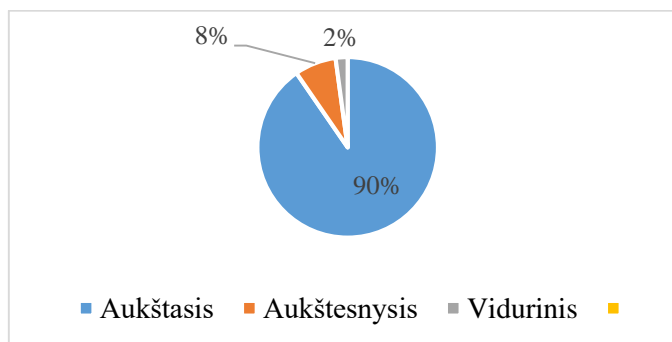

Apibendrinant duomenis, galima daryti prielaidą, kad kas metai turima ta pati šalies pedagogų pasiskirstymo pagal lytį situacija. Pažymėtina, kad palyginus su EBPO ir ES šalimis, Lietuva yra iš tų šalių, kuriose trūksta pedagoginių darbuotojų pasiskirstymo pagal lytį pusiausvyros. Minėtą skirtumą patvirtina visų šalies savivaldybių situacija – absoliučią pedagoginių darbuotojų daugumą 2021–2022 m. m. sudarė moterys, pedagoginių darbuotojų vyrų procentinė dalis buvo maža. Norint nustatyti tokio skirtumo ir mokytojo profesijos patrauklumo vyrams nedidėjimo priežastis, reikia atlikti daugiau tyrimų, tačiau tikėtina, kad tai gali būti susiję ir su istoriškai Lietuvoje vyraujančia nuomone, jog mokytojo profesija yra moteriška sritis. Aptariant gautus tyrimo duomenis, kurie atliepia realią lyčių skirtumo situaciją, svarbu atkreipti dėmesį, kad toks lyčių struktūros demografinis pasiskirstymas – tai praityje buvusių demografinių įvykių padarinys ir kartu ateities perspektyvos veiksnys, galintis būti kaip atspirties taškas būtiniesiems pokyčiams.

Išsilavinimas

Analizės duomenimis, 2022 m. dauguma šalies pedagoginių darbuotojų turėjo aukštąjį universitetinį išsilavinimą (90 proc.), 8 proc. respondentų turėjo aukštesnįjį išsilavinimą, 2 proc. respondentų – vidurinį išsilavinimą (žr. 4 pav.).

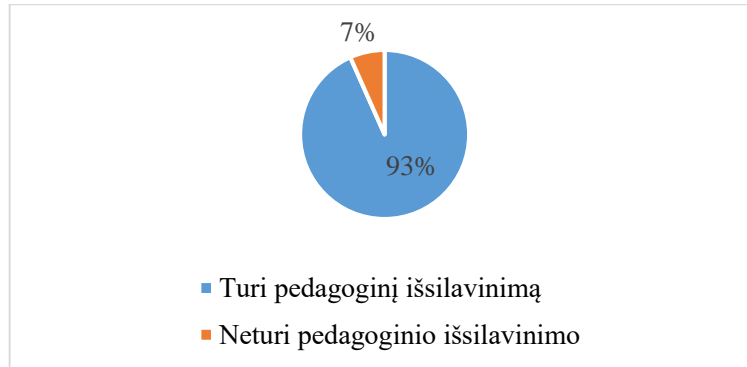
4 pav. Pedagoginių darbuotojų išsilavinimas

Tiesa, išsiskyrė ikimokyklinio ugdymo pedagoginių darbuotojų išsilavinimo santykis: tarp šių pedagogų aukštąjį universitetinį išsilavinimą turėjo 76 proc., aukštesnįjį – 19 proc., vidurinį išsilavinimą – 5 proc. asmenų, kurių dalis buvo studijų nebaigę arba dar studijuojantys asmenys. Daugiau aukštesnįjį išsilavinimą įgijusių pedagogų dirbo ikimokyklinio ugdymo įstaigose. Kadangi ŠVIS nepateikė informacijos apie neformaliojo švietimo mokytojų išsilavinimą, šie liko neįtraukti.

Pastaraisiais metais plečiamos galimybės tapti mokytojais neturint pedagoginio išsilavinimo: į mokyklas gali ateiti kitų sričių profesionalai, kurie pedagogo kvalifikaciją galėtų įgyti dirbdami mokykloje, per dvejus metus nuo darbo pradžios. Nustatyta, kad 2021–2022 m. m. šalies ugdymo įstaigose dirbo 7 proc. pedagoginių darbuotojų, neturinčių pedagoginio išsilavinimo (žr. 5 pav.).

5 pav. Pedagoginių darbuotojų charakteristika: pedagoginis išsilavinimas

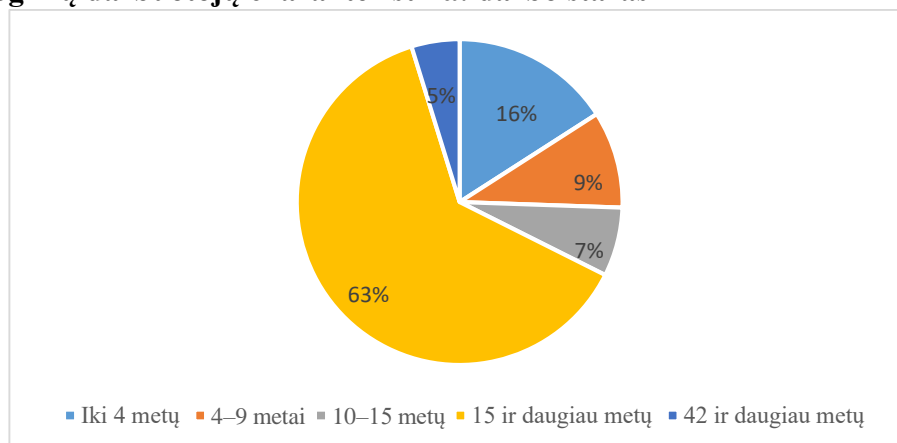

Žinių ir gebėjimų poreikis pedagogo veikloje tampa vis aktualesnis, nes kintanti aplinka ir visuomenė iškelia didesnius reikalavimus mokymo bei mokymosi procese. Tikėtina, kad aukštąjį išsilavinimą įgiję pedagogai pozityviai vertina kvalifikacijos tobulinimo reikšmingumą, yra išsiugdę suvokimą, jog kvalifikacijos tobulinimas yra svarbus ir nenutrūkstantis vyksmas.

Pedagoginio darbo stažas

Vertinant demografinius veiksnius, atsižvelgta ir į pedagogų darbo stažą; analizuojant šiuos duomenis, buvo išskirtos penkios amžiaus grupės. Pabrėžtina, kad pedagoginio darbo stažo pasiskirstymas netolygus, ir pedagogo profesija dominavo tarp vyresnio amžiaus žmonių (žr. 6 pav.): neseniai pradėjusių dirbti ir iki 4 metų dirbančių pedagogų dalis sudarė 16 proc. (2020–2021 m. m. – 12 proc.), turintieji nuo 4 iki 9 metų darbo stažą – 9 proc. (2020–2021 m. m. – 10 proc.), 10–15 metų – 7 proc. (2020–2021 m. m. – 8 proc.), didžiausią amžiaus grupę sudarė pedagogai, turintys 15 ir daugiau metų pedagoginio darbo stažą – 63 proc. (2020–2021 m. m. – 70 proc.), 5 proc. sudarė turintieji 42 ir daugiau metų darbo stažą. Mokytojų darbo stažo einant dabartines pareigas vidurkis – 17 metų. Darbo stažo einant apskritai mokytojo pareigas vidurkis – 24 metai. Galima daryti prielaidą, kad didesnę darbo stažą turintys pedagogai gali turėti įtakos kvalifikacijos tobulinimo poreikiui ir poveikio rezultatams.

6 pav. Pedagoginių darbuotojų charakteristika: darbo stažas

ŠVIS duomenimis, daug buvo pedagogų, dirbusių ilgiau kaip du tris dešimtmečius ir daugiau metų, net 4 514 mokytojų dirbo būdami pensinio amžiaus. Duomenų analizė parodė, kad Lietuvoje mažai jaunų pedagoginių darbuotojų, tačiau džiugina, jog jaunų pedagoginių darbuotojų grupėje

2021–2022 m. m. pastebėtas 3–4 proc. poslinkis. Išanalizuotais duomenimis, pedagoginių darbuotojų pasiskirstymas pagal pedagoginio darbo stažą išlieka gana tolygus visose savivaldybėse, ir visur tendencijos tos pačios, jas vertinant matyti aiški slinktis į vyresnį amžių. Tačiau, palyginti su 2020–2021 m. m., pedagoginių darbuotojų, dirbančių daugiau kaip 15 metų, dalis sumažėjo beveik 7 proc.

Pedagoginių darbuotojų senėjimo reiškinys – vienas iš ryškiausių vyraujančių XXI amžiaus polinkių Lietuvos miestuose. Neišvengiamas vyresnio amžiaus darbuotojų skaičiaus augimas ir didėjantis darbo jėgos trūkumas nepalankūs modernėjančiam švietimo kontekstui. Toks pedagogų imties pasiskirstymas leidžia daryti prielaidą, kad jie turėtų būti aktyvūs kvalifikacijos tobulinimosi procesų dalyviai, nes greitai besikeičiančiame pasaulyje, atnaujinant ugdymo turinį, ugdymo įstaigoms kyla naujų iššūkių, kuriems spręsti naujai ateinantiems dirbti ir vyresnio amžiaus pedagogams nepakanka per formalias studijas įgytų kompetencijų. Be to, Lietuva, kaip ir nemažai kitų ES šalių, turėtų įgyvendinti aiškius pedagogų darbo jėgos planavimo ir valdymo procesus.

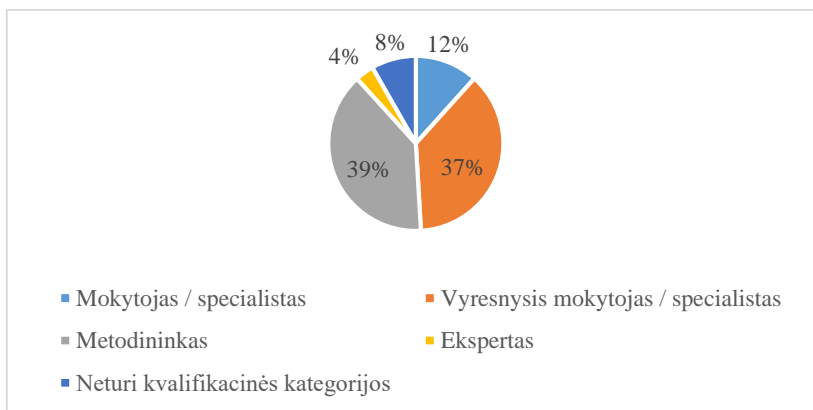
Pedagogų atestacija

Mokytojo profesionalumo, kaip svarbiausio mokyklos pažangos veiksnio, aktualumas pabrėžiamas ne viename valstybės strateginiame dokumente, kur teigiama, kad mokytojas neturi būti tik formalus švietimo paslaugų teikėjas, nes tokia situacija neskatintų švietimo pažangos ateityje. Mokytojo kvalifikacijos tobulinimo poreikiai kinta, priklausomai nuo išorinių (keičiantis ugdymo turiniui, pedagoginių darbuotojų pasirengimo reikalavimams ir kompetencijoms) ir vidinių (sieksiai tobulinti savo kvalifikaciją, susiję su profesinės karjeros perspektyvomis) švietimo sistemos kaitos veiksnių. Pedagogų kvalifikacijos tobulinimas siejamas su mokytojų poreikiais ruošti atestacijai ir įgyti aukštesnę kvalifikacinę kategoriją.

Todėl buvo svarbu išanalizuoti, kaip šiuolaikinių pokyčių kontekste pedagogai, tobulinantys savo kvalifikaciją, ją sieja su profesinės karjeros perspektyvomis – kvalifikacinių kategorijų igijimu. Lietuvoje mokytojų kvalifikaciją formaliai rodo keturių pakopų kvalifikacinių kategorijų sistema: *mokytojas*, *vyresnysis mokytojas*, *mokytojas metodininkas* ir *mokytojas ekspertas*. Pagal šią sistemą diferencijuojami pedagogų atlyginimai, sudaromos sąlygos siekti profesinės karjeros, ir tai yra vienas iš veiksmingiausių būdų didinti PKT motyvaciją.

Išanalizavus ŠVIS duomenis, paaiškėjo, kad 2021–2022 m. m. vyravo vyresniojo mokytojo (37 proc.) ir mokytojo metodininko (39 proc.) kvalifikacinės kategorijos – jas turėjo daugiau kaip du trečdaliai (76 proc.) pedagogų. 12 proc. pedagogų turėjo mokytojo kvalifikaciją ir tik 4 proc. sudarė turintieji aukščiausių kvalifikacinę kategoriją – mokytojo eksperto (žr. 7 pav.). Palyginti su 2021–2022 m., pedagoginių darbuotojų pasiskirstymo pagal kvalifikacines kategorijas rodikliai keitėsi nedaug, tačiau neatestuotų pedagogų dalis sumažėjo nuo 16 proc. (2020–2021 m. m.) iki 8 proc.

7 pav. Pedagogų pasiskirstymas pagal kvalifikacines kategorijas

Pasižiūrėjus į atskiras savivaldybes, galima teigti, kad pedagoginių darbuotojų kvalifikacinės kategorijos ir jų patirtis kvalifikacijos tobulinimo srityje, aktyvus dalyvavimas švietimo darbuose ne tik savo institucijos, bet ir regioniniu bei šalies lygmeniu, liudija apie tinkamą daugumos šalies pedagoginių darbuotojų kompetenciją. Tačiau, kaip teigiama švietimo būklės analizės leidinyje „Lietuva. Švietimas šalyje ir regionuose 2017“, „nors daugėja aukštos kvalifikacijos mokytojų, bet nepasiekiami ryškios šalies mokinių pasiekimų pažangos“, nes <...> ryškūs mokytojų kvalifikacijos skirtumai regionuose“.

Apibendrinant pagrindines 2021–2022 m. m. pedagoginių darbuotojų charakteristikas (lyties, darbo stažo, turimos kvalifikacinės kategorijos ir pan.), matyti, kad absoliučią pedagoginių darbuotojų daugumą šalyje sudaro moterys (87 proc.). Savivaldybėse vis dar dirba gana mažai jaunų pedagogų, išskyrus pavienius atvejus, – jaunoji karta neskuba rinktis pedagogo karjeros. Didžioji dalis (du trečdaliai – 70 proc.) šalies pedagoginių darbuotojų turi aukštąjį universitetinį išsilavinimą, tad galima teigti, kad mokyklose dirba kvalifikuoti pedagogai. Dauguma jų turi 15 metų ir didesnę darbo patirtį. Ugdymo įstaigose dirbantys pedagogai tobulina savo kvalifikaciją ir siekia aukštesnio kvalifikacinio laipsnio – tik 8 proc. pedagoginių darbuotojų neturi kvalifikacinės kategorijos. 76 proc. pedagogų turi vyresniojo mokytojo arba mokytojo metodininko kvalifikacinę kategoriją ir labai mažai – aukščiausią eksperto kvalifikacinę kategoriją (4 proc.).

Analizuojant mokslinę literatūrą mokytojų kvalifikacijos tobulinimo klausimu ir esamą situaciją, pastebėta, kad tobulinimo poreikį skatina darbo organizavimo ir planavimo kaita, aplinkos keliami reikalavimai, vidinės pedagogo motyvacijos didėjimas. Svarbus vaidmuo tenka tiek ugdymo įstaigų vadovų pasirengimui ir tęstiniam bei nuolatiniam profesiniam tobulėjimui, kuris iš esmės lemia jų veiklos kokybę, tiek mokytojų kvalifikacijos tobulinimui, kadangi mokytojo turimos žinios, įgūdžiai ir gebėjimai bei galimybės turi lemiamos reikšmės mokinių mokymuisi ir rezultatams. Kvalifikacijos tobulinimo sistemą veikiantys švietimo pokyčiai sudaro sąlygas rasti naujiems gebėjimams, reikalingiems šiuolaikiniam vadovui ar mokytojui: gebėti prisitaikyti prie naujų mokymo sąlygų, įgyti informacinių žinių ir įgūdžių, taikyti naujoves ir inovacijas kasdieninėje veikloje, ieškoti naujų mokymo metodų ir pan. Todėl šiuolaikiniai pedagogai skatinami ne tik kelti kvalifikaciją, bet ir tyrinėti kvalifikacijos tobulinimo poreikius.